

KAYIT DIŞI EKONOMİ ve VERİMLİLİK

NeŐe ŐENGÖK¹

Halit SUIÇMEZ²

1. GİRİŞ, KAVRAM VE TANIMLAR

1960'lardan itibaren baŐta gelişmiş batı ekonomileri olmak üzere tüm dünyada "kayıt dışı ekonomi" kavramı çok çeşitli adlar ve çok deĐiŐik yapılar olarak karŐımıza çıkmaktadır.

Kayıt dışı ekonomi; gizli ekonomi, el altı ekonomisi, paralel ekonomi ya da görünmez ekonomi olarak adlandırılmaktadır.

Literatürde kayıt dışı ekonominin tanımlanmasına yönelik genellikle iki yaklaşım bulunmaktadır. İlk yaklaşım kayıt dışı faaliyetleri basitçe, kaydolmayan ekonomik faaliyetler bütünü olarak tanımlamaktadır. İkinci yaklaşım kayıt dışı ekonomiyi, kayıt dışı faaliyetin niteliğine göre tanımlamaktadır. Bu nedenle, kayıt dışı ekonomi tanımlarına dahil edilen unsurlar da ister istemez deĐiŐken olmaktadır.¹

Kayıt dışı ekonomi, gayrı safi milli gelir hesaplamalarını elde etmede kullanılan istatistik yöntemlerine göre tahmin edilemeyen ve gelir yaratıcı ekonomik faaliyetlerin tümünü ifade etmektedir.² TÜİK'in tanımına göre ise kayıt dışı ekonomi, ŐirketleŐmemiŐ (hukuki durumu ferdi mülkiyet veya adi ortaklık olan) basit usulde vergilendirilen veya hiç vergi vermeyen ve 1-9 çalıŐanı olan tarım dışı tüm iktisadi birimlerdir.

Konuya vergi gelirleri aşıından bakıldığında, kayıt dışı ekonomi, vergi kaşıırma güdüsü ile vergi idaresinin bilgisi dışına çıkarılan ve kamu gelirlerinde azalmaya yol aşıan tüm işlemler kayıt dışı ekonomi olarak tanımlanmaktadır.³

Kayıt dışı ekonomi üç çeŐittir.⁴ Bunlar beyan dışı ekonomik faaliyetler, enformel ekonomik faaliyetler ve yasa dışı ekonomik faaliyetlerdir.

Beyan dışı ekonomik faaliyetler; bir ülkede milli gelir olarak bilinen kavram ile fiilen beyan edilen kavram arasındaki alanı kapsar. Bu alan, yasal ekonomik faaliyetler alanında

¹ NeŐe ŐENGÖK, Dr., Maliye Bakanlığı.

² Halit SUIÇMEZ, Dr., Milli Prodüktivite Merkezi Uzmanı.

yürütülen, fakat vergi idaresine beyan edilmeyen gelir kalemlerinden oluşmaktadır. İdareye bildirilmeyen gelirler, dar anlamdaki kayıt dışı ekonomik faaliyetleri oluşturur.

Enformel faaliyetler, formel olarak kayda geçmeyen ve formel üretim ve değişim süreçlerine girmeyen faaliyetlerdir. Bu alanda piyasa ortamı kullanılmaz ve para mübadelesi hakim değildir. Öz tüketim, seyyar satıcılık, vb. gibi faaliyetler kadar, yasadışı diğer bazı faaliyetler de enformel ekonomik faaliyetler alanı içinde kalır.

Enformel ekonomi olarak adlandırılan bu tür faaliyetler sosyal ekonomi, hane halkı ekonomisi, yerel ekonomi ya da ikinci ekonomi gibi kavramlarla da adlandırılır.

Kayıt dışı ekonominin üçüncü grubunu oluşturan ve milli gelir hesaplarına yansımaya ve yasak faaliyetleri kapsayan bölümü ise, yeraltı ekonomisi veya yasa dışı ekonomi olarak adlandırılmaktadır.

Yasa dışı ekonomik faaliyetlerin vergi açısından ağırlıklı bölümünü gelir yaratıcı faaliyetler oluşturmaktadır. Uyuşturucu ve silah kaçakçılığı gibi milli gelir hesaplarına alınmadığı halde formel olarak gelir yaratması ve reel olması nedeniyle vergi açısından önemlidir. Ancak hırsızlık ve rüşvet gibi gelir yaratıcı olmamakla birlikte transfer niteliğindeki faaliyetler vergileme açısından önemli değildir.

Yasa dışı ekonomik faaliyetler de, çoğu ülke mali mevzuatında vergi kapsamına alınmaktadır. Böylece, yasa dışı olduğu halde idareye bildirilmemiş olan bu tür ekonomik faaliyetler de kayıt dışı alana dahil edilmektedir.

Kayıt dışı ekonomi iki açıdan önemlidir. Bir defa toplam ekonominin bir bölümü resmi kayıtlara girmediği sürece, ekonominin gerçek boyutunu ve ekonomik büyüklüklerin görece ağırlığını hesaplamak mümkün değildir. Örneğin kayıt dışı ekonominin gerçek boyutunu bilmeden milli gelir, işsizlik oranı, kamu kesiminin büyüklüğü gibi oranların doğru hesaplanması ve kaynakların etkin kullanılması mümkün değildir. Buna bağlı olarak da ekonomik sorunların tam olarak belirlenmesi ve ağırlıklı olarak ne tür iktisat politikalarının geliştirilmesi ve uygulanmasında etkinliğin sağlanması olası değildir.

1.1. Üretim Olarak Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları

Ülkemizde 1990'lı yıllar, yüksek enflasyonun kesintisiz sürdüğü, büyüme hızında önemli dalgalanmaların meydana geldiği, ortalama büyüme hızının geçmiş dönemler düzeyinin altında kaldığı yıllar olmuştur. Dalgalanma göstermekle beraber reel faiz haddinin ve kamu kesimi borçlanma gereksiniminin giderek arttığı ve dönemin sonlarına doğru bütçe

açıklarının reel faizlerin kamu kesiminin borçlanma gereksinimini daha da artırması nedeniyle bir borç-faiz kısır döngüsünün ortaya çıktığı bir dönem olmuştur.

Ülkemiz ekonomisine genel olarak baktığımızda, ekonomik sorunlar tam olarak çözülememiştir. Yeterli yatırım yapılamamakta, işsizlik artmakta, üretim azalmakta, talep azalmakta, iç borçlanmanın sürekli hale gelmesi iç tasarrufların yatırıma ve üretime yönelmesini önlemekte, genel verimlilik düzeyi düşük, dış ticaret açığımız giderek büyümektedir.

TÜİK'den elde edilen bilgilere göre; 2002 yılında gerçekleşen %7.8'lik büyüme 2003 yılında da devam ettiği halde istihdamda bir artış olmamıştır. Durağanlaşmıştır, 2003 yılında %42.3 olan istihdam oranı 2004 yılında %43.6 olarak gerçekleşmiştir. Eksik istihdam 2003 yılında %5 iken 2004 yılında %3.1'e düştüğü halde, işsizlik oranında bir değişme söz konusu olmamıştır. 2003 yılında %10.3 olan işsizlik oranı, 2004 yılında %10 olmuştur. Ayrıca reel ücretlerde de azalma söz konusudur.⁵ Bu durum ülkemizdeki kayıt dışı ekonominin varlığının da bir göstergesidir. Bu ekonomik durum karşısında yatırım yapılamamakta dolayısıyla da istihdam artışı sağlanamamaktadır.

Kayıt dışı ekonomi, Türkiye'de kontrolden çıkarak kalkınmayı ve büyümeyi engelleyen boyutlara ulaşmıştır. DPT' de yapılan bir araştırmaya göre, bu oran 1985 yılında %38 iken 2001'de kayıtlı ekonominin %66'sı büyüklüğüne ulaşmıştır. Maliye Bakanlığının Hesap Uzmanları Kurulunun "Türk vergi Sistemi Raporu"nda da bu oranın yüksekliği desteklenmektedir.⁶ Anılan raporda, Türkiye'de bu oranın %54-61 düzeyinde bulunduğu oysa, gelişmiş ülkeler ortalamasının %15, gelişmekte olan ülkeler ortalamasının %30 olduğu belirtilmektedir.

1.2. İstihdam Olarak Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları

Cari ücret düzeyinde üretime yönelen emek faktörünün üretim sürecinde kullanılmasına istihdam denir. Ekonomide cari ücret düzeyinde çalışmaya razı olduğu halde iş bulamayan yetişmiş insan gücüne gayri iradi işsiz denir.

İşsizlik sorunu ülkemizde önemli boyutta olup ve gittikçe derinleşen bir sorundur. Hızlı nüfus artışı ve teknolojik gelişmeler nedeniyle emek gücüne gereksinimin azalması niteliksiz elemandan çok nitelikli elemanın istihdam edilmesi, eğitim ve fırsat eşitliğinin bulunmaması ve gerek özel sektörün gerekse kamunun yanlış tutumları sonucu işsizlik gündemin en üst sıralarında bulunmaya devam etmektedir.

Kayıt dışı istihdamı etkileyen faktörler genel olarak üç ana başlık altında toplanabilir: Bunlardan biri, ülkenin sosyo-ekonomik trendleri ve ülke ekonomisinin yapısı ile ilgili faktörlerdir. Örneğin; yükselen işsizlik ucuz işgücü arzını artırarak kayıt dışılığı teşvik etmektedir. İkincisi, politik ve ekonomik ortamı düzenleyen hukuki ve bürokratik yapı kayıt dışı istihdamın boyutunu doğrudan etkilemektedir. Yüksek vergi oranları ve sosyal güvenlik yükümlülükleri, ağır işleyen hukuki yapı, yetersiz vergi kontrolleri, hantal bürokratik yapı kayıt dışılığı artırmaktadır. Son olarak, politik ve ekonomik sisteme dönük toplumsal ve kültürel tepkiler de kayıt dışı istihdam ile mücadelede sorun yaratmaktadır. Devlete güvensizlik ve kamu kurum ve kuruluşlarına karşı koyma eğilimi ya da geleneksel olarak patronaj sistemine dayalı enformel gruplaşma ve şebekeleşme ve politik bağlantı bularak iş yapma alışkanlığı kayıt dışı istihdamın gelişmesine yol açmaktadır.

Kayıt dışı istihdam dört şekilde söz konusu olabilmektedir.⁷ Birincisi; istihdam edilen işçilerin hiçbir şekilde kayıtlarda gösterilmemesi, ikincisi; istihdam edilen işçilerin çalıştıkları sürenin sadece bir kısmının kayıtlarda gösterilmesi, üçüncüsü; istihdam edilen işçilerin prime esas kazançlarının eksik gösterilmesi, dördüncüsü; istihdam edilen işçilerin hem çalışma sürelerinin hem de prime esas kazançlarının eksik gösterilmesi şeklinde gerçekleşmektedir.

TÜİK tarafından yapılan Hane Halkı İşgücü Anketleri Sonuçları Türkiye’de kayıt dışı istihdamın boyutunun sürekli artış içinde olduğunu göstermektedir. DİE verilerine göre, 2004 yılının üçüncü çeyreği itibariyle 23 milyona yaklaşan toplam istihdamın %55.4’ü kayıt dışıdır. Kayıt dışı istihdam ile kayıt dışı ekonomi arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Kayıt dışı üretimde bulunan işletmeler kayıt dışı istihdamın temel kaynağını oluşturmaktadır. Ayrıca, kayıt içinde bulunan işletmeler de eksik ve kısmi bildirim nedeniyle kayıt dışı istihdamı artırmaktadır.

Ancak, ülkemizde çalışanların yarısından fazlasının bir sosyal güvenlik kuruluşuna bağlı olmadan kayıt dışı çalıştırıldığı saptanmıştır. TÜİK’e göre; 2003 sonunda 20 milyon 811 bin kişi olan çalışanların 5 milyon 528 bini SSK, 2 milyon 192 bini Emekli Sandığı, ve 2 milyon 275 bini ise Bağ-Kur a kayıtlı bulunmaktadır. Herhangi bir sosyal güvenlik kurumuna bağlı olmadan çalışanların sayısı ise, 10 milyon 735 bin kişidir. Türkiye genelinde %52.6’ya ulaşan kayıt dışı çalışanların toplam çalışanlara oranı, kentlerde %32.8, kırsal kesimde ücretsiz aile işçiliğinin yaygınlığı nedeniyle %76.6’ya yükselmektedir. Kayıt dışı çalışanların 1 milyon 727 bini ücretli, 1 milyon 497 bini yevmiyeli, 179 bini işveren, 3 milyon 496 bini kendi hesabına çalışan, 3 milyon 836 bini ücretsiz aile işçisidir. Kendi hesabına veya işveren olarak sayısı ise, 1 milyon 192 bin kişidir. Söz konusu çalışanların %58.5’i bir sosyal

güvenlik kuruluşunda çalışmamaktadır. Bunun devlete vergi kaybı 9 katrilyon 567 trilyon liraya ulaşmaktadır.⁸

Ülkemizdeki kayıt dışı istihdamın en açık delillerinden birisi, yabancı kaçak işçiler, çocuk ve kadın işçilerle, emeklilerle ilgili verilerdir. Yapılan bir araştırmaya göre, yabancı kaçak işçilerin sayısının 1 milyonun üzerinde olduğu ve sanayi sektöründe çalışan çocuk işçilerin %53.8'inin sigortalı olmadığı belirtilmektedir.⁹ Kadın işçiler açısından kayıt dışılık oranının %35 civarında olduğu, emeklilerin de tüm kayıt dışı çalışanların %7'lik bir kısmını oluşturduğu belirtilmektedir.¹⁰

Duruma, işyeri açısından bakıldığında, TÜİK'in 2003 yılına ait işyeri verilerine göre, 7.671 tarla, 3.108 düzenli kamu, 8.360 düzenli özel, 133 pazar yeri, 349 seyyar, 1.682 sabit olmayan işyeri, 277 evde işyeridir. 133 pazar yeri, 349 seyyar, 1.682 sabit olmayan işyeri, 277 evde kayıt dışı kabul edilirse, toplam 2.441 işyeri kayıt dışıdır.

Kayıt dışı ekonominin palazlanmasında etkili unsurlardan birisi olan kayıt dışı istihdam olgusunun ardında yüksek sigorta primleri ile işçi maliyetlerindeki artışlar önemli rol oynamaktadır. Asgari ücretliler kesiminde dahi belirli bir sosyal güvenlik kesintileri ve vergi yükünün dikkate değer ölçüde maliyetleri yükseltmesi nedeniyle kayıt dışı istihdam, kayıt dışı ekonomiyi besleyen ve büyüten bir kaynak haline gelmiştir.

Kayıt dışı istihdam, sosyal güvenlik kurumlarının finansman açığına yol açmasına, sosyal güvenlik haklarından mahrumiyetlere, düşük ücretler ile diğer işletmeler aleyhine haksız rekabete ve niteliksiz işgücünün artmasına yol açmaktadır.

2. DİĞER ÜLKELERDEKİ KAYIT DIŞI RAKAMLARINDAN ÖRNEKLER

2.1. AB Ülkelerinde Kayıt Dışı Ekonomi

Ekonomik faaliyetin kamu organizasyonlarından gizlenmesinde istihdam yaratma, yüksek vergi yükünden kaçınma gibi bazen haklı nedenler bulunabilirse de, kayıt dışı ekonomi bütün dünya ve AB ülkelerinde de gündeme getirilen ve tartışılan bir konudur. Bugün AB ülkeleri ekonomisinde dikkati çeken önemli özelliklerinden biri, kayıt dışı ekonominin hacminin hızla büyümesi ve kayıt dışı ekonomi ile nasıl mücadele edilmesi gerektiği hususunda bir konsensüsün bulunmamasıdır. Aşağıdaki çizelgelerde ve maksimum minimum kayıt dışı tahminler, yakın zamanlarda Friedman, Schneider, Enste, Giles tarafından yapılan bazı gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki minimum ve maksimum kayıt dışı ekonomi tahminlerini göstermektedir.

Çizelge 1. Bazı AB Ülkelerinde Kayıt Dışı Ekonomi Tahminleri (%)

Ülkeler	Maksimum	Minimum
Almanya	15.2	10.4
İtalya	24.0	10.0
Belçika	22.0	15.3
Danimarka	17.8	9.4
Fransa	13.8	10.4
Portekiz	16.8	15.6
Hollanda	13.5	11.8
İngiltere	13.6	7.2
İrlanda	20.7	7.8
İspanya	23.9	16.1
İsveç	17.0	10.6
Yunanistan	27.2	21.2

Kaynak: Prokhorov; 2001; 48-49.

Çizelge 1.' de görüldüğü üzere; bazı AB ülkelerinde kayıt dışı ekonomi oranları İtalya %24, Belçika %22, İrlanda %20; İspanya %23 ve Yunanistan %27'dir. Ancak, Almanya gibi diğer batı Avrupa ülkelerindeki kayıt dışı ekonominin de, büyüklüğünün geçiş ve gelişmekte olan ekonomilerle kıyaslanabilir bir büyüklüğe ulaştığı görülmektedir. Politik yolsuzluklar ve para aklama, AB kayıt dışı ekonomisinin resmi ekonomiyle bütünleşmesini sağlamaktadır.

2.2. Diğer Ülkelerden Örnekler

Dünya kayıt dışı ekonomi toplamının, dünya reel GSMH'sindeki payı önemli bir boyuta ulaşmıştır. 2000 yılında dünya kayıt dışı ekonomi hacminin 4 trilyon doları aştığı hesaplanmaktadır.¹¹ Ki bu rakam hemen hemen yıllık dünya mal ihracatı toplamına eşittir. Aşağıdaki çizelgelerden de görüleceği üzere dünya kayıt dışı ekonomisinin büyüklüğünün,

dünya reel GSMH'sinin %10'unu aştığını göstermektedir. Yine ampirik bulgular, dünyadaki kayıt dışı ekonominin son yıllarda hızla büyüdüğüne işaret etmektedir. Dünya kayıt dışı ekonomisinin, dünya GSMH'si payındaki büyüme, özellikle dünya kayıt dışı ekonomisinin, dünya ekonomisinden %0.2-0.5 daha hızlı büyüdüğünü göstermektedir.

Çizelge 2. Bazı Dünya Ülkelerinde Kayıt Dışı Ekonomi Tahminleri (%)

Ülkeler	Maksimum	Minimum
ABD	13.9	10.0
İsviçre	10.2	6.9
Arjantin	21.8	21.8
Japonya	13.7	8.5
Avustralya	15.3	15.3
Kanada	13.5	1.3
Kore	38.0	38.0
Brezilya	38.2	29.0
Meksika	49.0	27.1
Norveç	16.7	5.9
Rusya	41.6	27.0
Şili	37.0	18.2
Uruguay	35.2	35.2
Y.Zelanda	12.0	7.0

Kaynak: Prokhorov; 2001; 48-49.

Diğer bazı ülkelerde de kayıt dışı ekonomi tahminleri ise aşağıdaki çizelgede gösterilmiştir.

Çizelge 3. Bazı Gelişmekte Olan Ülkelerde Kayıt Dışı Ekonominin GSMH'ye Oranı

Ülkeler	GSMH'ye Oranı %
Nijerya	76
Tayland	70
Mısır	68
Türkiye	66
Filipinler	50
Malezya	39
G.Kore	38
Macaristan	26
Çek. Cum.	15
Hong Kong	11

***Kaynak:** The Economist, tarihsiz*

Gelişmiş ülkelerde kayıt dışı ekonomi; GSMH'nin %10-15'i civarındadır. Türkiye kayıt dışı ekonomide en kötü ülkeler olan Nijerya, Tayland ve Mısır'ın hemen ardından gelmektedir.

Günümüzde dünya kayıt dışı ekonomisinin organizasyonel, coğrafik ve kurumsal yapısı çok daha karmaşıklaşmış olmakla birlikte resmi ekonomiden de ayırmak güçleşmiştir. Ayrıca, dünya kayıt dışı ekonomisi, sadece, zayıf bir kurumsal yapıya sahip olan gelişmekte olan ülkelerle de sınırlı kalmamaktadır.

Dünya kayıt dışı ekonomisinin hacminin genişlemesi ve hızla büyümesi politika yapımcıları için pek çok endişeye neden olmaktadır. Bu endişeler içinde en önemlileri şunlardır:

- Vergi ve sosyal güvenlik sistemini aşındırarak, vergi kayıpları ve bütçe açıkları şeklinde bir kısır döngüye sebep olması ve dünya kayıt dışı ekonomisinin büyümesi,
- Hatalı ekonomik istatistikler nedeniyle ekonomik politikaların oluşturulması ve yorumlanmasındaki yanlışlardan ortaya çıkan tehlikeler,
- Dünya kayıt dışı ekonomisinin resmi ekonomi üzerindeki etkilerinin belirsizliği,

Bu endişelerin bir sonucu olarak dünya kayıt dışı ekonomisinin tanımlanması, ölçülmesi ve resmi ekonomi üzerindeki etkilerinin analizine ilişkin akademik ilgi son yıllarda yeniden canlanmaya başlamıştır.¹²

3. KAYIT DIŞI EKONOMİNİN NEDENLERİ VE SONUÇLARI

3.1. Nedenleri

Kayıt dışı ekonominin genelde iki önemli nedeninden söz edilmektedir. Bunlar; vergisel faktörler ve vergi dışı müdahale ve yasaklamalardır.¹³

Vergisel faktörler; vergi oranlarındaki değişmeler, vergi kaçağının yakalanma olasılığı ve vergi cezalarının Őiddeti olarak sınıflandırılmaktadır.

Yükümlülerin kayıt dışına kağmalarında, vergiden kurtularak üretim maliyetlerinde üstünlük sağlamak ve kullanılabilir net gelirlerini yükseltmek amacı etkili olmaktadır. Vergi yükünden kurtulmak isteyen yükümlünün davranıŐı, gelir ve ikame etkisi Şeklinde iki etkinin sonucu olarak ortaya çıkar. Mutlak gelir kaybına uğramak istemeyen yükümlü risk alma eğiliminden uzak durur ve kayıt dışına kaymaz. Ancak ikame etkisi, vergi vermek ve kaçınmak arasında kalan yükümlüyü risk alma durumuna yönelterek kayıt dışına itebilir.

Söz konusu gelir ve ikame etkilerinin bileŐkesi olarak net etki, vergi oranları, yakalanma oranı ve cezanın Őiddetine bağlı olarak ortaya çıkar. Vergi oranı ne kadar yüksekse, vergiden kaçıma o kadar yüksek olur. Bu ise; kayıt dışının genişlemesine yol açar. Buna karŐılık, yakalanma olasılığının artması ve cezai müeyyidelerin yüksekliği kayıt dışına kaçıŐı önler. Bu ise; tümüyle vergi denetiminin iyi iŐlemesine bağlıdır.

Kayıt dışının oluŐumunda özellikle gelişmekte olan ülkelerde, **ekonominin verimsizliği** ve işsizlik oranının yüksekliği **en önemli etkenlerdendir**. Üretim sürecinde verimsizlik oranının yüksekliği, vergi yükümlüsünü kârı artırmaya yönelik olarak maliyetlerde azaltmaya yöneltir. Bu ise; yükümlüyü kayıt dışına kaydırır.

Diğer taraftan; ağırlıklı olarak gelişmekte olan ülkelerde kendini gösteren kayıt dışı ekonomi, kayıtlı ekonominin kâr marjının yükselmesine yol açabilir. Şöyle ki; kayıt dışı ekonomiden girdi sağlayan işletmeler, daha düşük fiyatla girdi sağladıkları için kâr marjları yüksek olabilir.

Kayıt dışının genişlemesine yol açan diğer bir neden ise; emek üzerindeki sosyal güvenlik ve benzeri yükümlülüklerdir. **Üretimde verimsizliği gidermek ve emek maliyetinden tasarruf sağlamak amacı da kayıt dışının genişlemesine etkendir.**

Kayıt dışının oluŐumunda etkili diğer bir faktör de; devletin ekonomiye yasaklayıcı ve düzenleyici müdahaleleridir. Ki bunlar; devletin çalışma saatlerine, piyasa fiyatlarına ya da çalışma koŐullarına müdahalelerdir. Bu durumda, bu tür müdahalelerden kaçınanlar kayıt dışı

alana kayabilir. Mal piyasalarında oluşan karaborsa, emek piyasalarında denetimsiz istihdam veya para piyasalarındaki tefecilik kamu müdahalesi sonucunda oluşan kayıt dışı sektörler örnek olarak verilebilir.

3.2. Sonuçları

Kayıt dışı ekonominin, ekonomik hayatta bireyin refahını artırdığı ileri sürülebilir. Şöyle ki; bu ekonominin yaygın olduğu sektörde, fon birikimine ve istihdama katkıda bulunabilir. Kayıt içine alındığında devlete vergi geliri olarak gidecek fonlar kayıt dışı halinde işletmelerde yatırım amacıyla kullanılabilir. Böylece işletmelerin öz sermayeleri yükselir. Bu ise, işletmelerin faaliyet alanlarını genişletmelerine ve istihdamın artmasına yol açabilir. Bu durum ekonominin canlanmasına yol açabilir. Kayıt dışılık ekonomide verimliliğin artmasına yol açıyorsa, bu durum kayıt dışının olumlu etkisi olarak ileri sürülebilir. Ancak bu olumlu etki gerçek ekonomik hayatta nadiren gözlemlenebilir.¹⁴

Ancak, kayıt dışı ekonomi vergi dışı olarak sürdürülmektedir. Aynı alanda faaliyet gösteren kayıt dışı ve kayıtlı faaliyetler arasında bir gelir farkı olacaktır. Bu ise, kayıtlı faaliyetlerin kayıt dışına kaymasına neden olacaktır. Bu durum **kayıtlı alanda verimlilik düşüşlerine yol açacaktır. Bu ise; genel ekonominin verimlilik düzeyinin optimalden düşük olması ile sonuçlanacaktır.**

Diğer taraftan, kayıt dışının bireysel harcanabilir geliri artırarak ekonomide canlılığı sağladığı durumda gerçek ekonomik hayatta pek işlerliği yoktur. Çünkü bu düşünce, vergilerin ekonomiye geri kazandırılmadan elde tutulduğu ve kayıt içi alandaki nispi olarak yüksek vergilerin ekonomik faaliyetleri geriletmediği fikrine dayanmaktadır.¹⁵

Ancak, kamu sektörüne aktarılan fonların kullanımı, sektör ölçüsünde değil, genel olarak verimlilik düzeyleri dikkate alınarak değerlendirilmelidir. Bir bütün olarak kamu kesimi ele alınmadan yapılan mikro karşılaştırmalar geçerli olmaz. Diğer taraftan, **ekonomide bir kesim üzerinde vergi yükü varken öbür kesim kayıt dışılığını sürdürüyorsa bu yapı verimsizlik göstergesi olarak kabul edilmelidir.** Bunu şu şekilde açıklayabiliriz; vergi veren sektör vergiye karşın kayıt dışı sektörün yanında varlığını sürdürebiliyorsa bu sektör kayıt dışı sektöre göre daha verimli demektir. Kayıtlı sektörden kayıt dışı sektöre kaynak aktarımı ise, kaynakların düşük verimli sektörde istihdamı demektir. Bu durum genel olarak verimsizliği ifade eder. Sonuç olarak, ekonominin verimlilik düzeyi düşer, fiili gelir artışı potansiyel gelir artırma olasılığının altında kalır.

Bir ekonomide kayıt dışının varlığı, o ekonomide istatistiksel verileri saptırmasından, iktisat politikalarının yanlış uygulanmasına kadar geniş bir çerçevede ekonomiyi olumsuz etkiler. Örneğin, GSMH'nin yanlış ölçülmesine, kamu kesiminin hacmi ve vergi yükünün gerçek boyutlarından yüksek çıkmasına, dış ticaret ve sermaye hareketlerinin yanlış hesaplanmasına yol açar.

3.2.1. Vergi Kaybı

Kayıt dışı ekonominin oluşturduğu vergi kaybı, teorik olarak, tüm ekonominin kayıt altına alınmış olması durumunda potansiyel vergi geliri ile fiili olarak elde edilen vergi geliri arasındaki farktır.

Vergi kaybının açıklanmasına yönelik çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan biri Peacock –Shaw' un Keynesyen gelir-harcama modelini kullanarak yaptığı çalışmadır.¹⁶ Bu çalışmada vergi kaçığının olduğu ekonomide bireylerin kullanılabilir gelirinin yüksek olacağı, dolayısıyla tüketim harcamalarının artacağı ve çarpan etkisiyle milli geliri artıracığı belirtilmektedir. Kayıt dışı gelirin marjinal tüketim eğilimi arttıkça vergi gelirinin artacağı belirtilmektedir. Bu yaklaşım karşılaştırmalı statik analiz yöntemi çerçevesinde vergi dışı tutulan gelire uygulanan marjinal tüketim eğilimine bağlı olarak, nihai durumda sağlanan vergi gelirinin ilk durumdaki vergi kaybını telafi edeceği ileri sürülmektedir.

Ancak, gerçek ekonomik hayatta, vergi kaçığının bireylerin kullanılabilir gelirini artırdığı ve buna bağlı olarak ekonomide gelir artışı yaşandığı durumda, dolaylı vergi gelirlerinin de değişeceği açıktır. Milli gelir artışına bağlı olarak dolaylı vergiye tabi işlemler de artmış olacağından dolaylı vergi gelirleri artacaktır. Marjinal tüketim eğilimine bağlı olarak dolaylı vergi gelirlerinde artış yüksek olacaktır. Marjinal tüketim eğilimi bir'e(1) yaklaştıkça dolaylı vergi gelirleri dolaysız vergi gelirlerini aşacaktır. Kayıt dışının varlığı söz konusu olduğunda, dolaylı vergi gelirleri dolaysız vergi gelirlerinden yüksek olmaktadır.

Ülkemizdeki kayıt dışı ekonominin temel nedenleri arasında, dolaysız vergi oranlarının yüksekliği, vergilendirme ortamının belirsizliği, vergi idaresi ve denetimlerindeki eksiklikler gösterilmektedir. Dolaysız vergi oranının yüksek olması, mükellefleri beyan dışına veya eksik beyana iterek, kayıt dışının büyümesine yol açmaktadır. Nitekim, Maliye Bakanlığının 2004 yılı verilerine göre,¹⁷ vergi gelirlerinin %71'i dolaylı, %29'u dolaysız vergilerden oluşmaktadır. Hatta şunu bir sonuç olarak diyebiliriz ki kayıt dışı ekonomiyle dolaylı vergiler arasında doğrusal bir ilişki söz konusudur. Ülkemizde kayıt dışı ekonominin, milli gelirin %66'sı civarında olduğu hatırlanırsa, kayıt dışı ekonomi hangi oranda ise, dolaylı

vergi gelirleri de bu orana yakındır. AB ülkelerinde tersi durum söz konusudur. AB ülkelerinde vergi gelirlerinin %35'i dolaylı vergilerden, %65'i ise dolaysız vergilerden oluşmaktadır. Konuya, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından bakıldığında; kayıt dışı ekonominin GSMH'ye oranı gelişmiş ülkeler ortalamasının %15, gelişmekte olan ülkeler ortalamasının %30'un üzerinde olduğu görülmektedir.

Ayrıca, orta ve düşük gelirlilerde tüketim eğilimi, yüksek gelirlilerde ise, tasarruf eğilimi daha güçlüdür. Buna göre, KDV ve ÖTV gibi dolaylı vergilerin uygulandığı mal ve hizmetlerin, düşük gelirlilerin bütçesindeki payı, yüksek gelirlilere göre daha fazla olduğu düşünüldüğünde, vergi yükü asıl olarak düşük ve sabit gelirlilerin üzerinde kalmaktadır. Başka bir deyişle, ülkemizdeki kayıt dışı ekonominin yükünü düşük ve orta gelirliler çekmektedir. Bu durum kayıt dışı ekonominin diğer bir olumsuz yanını ortaya koymaktadır.

Diğer taraftan, ülkemizde gelir vergisi yükümlüsü sayısı yaklaşık 8.7 milyon iken bunun yaklaşık 6 milyonu yani %70'i ücretlilerden oluşmaktadır. Oysa, ücretlilerin sivil istihdam içindeki payı %40 düzeyindedir. Bu itibarla, vergi ve diğer yasal yükümlülükleri omuzlayan ücretlilerde yasal düzenlemelere karşı bir direnç yaratmakta ve çalışanların kayıt dışı sektöre kaymasında önemli bir rol oynamaktadır.

Diğer taraftan, vergi kaybının söz konusu olduğu durumda ücret üzerindeki verginin yansıma paylarına bağlı olarak kullanılabilir ücret düzeyi yükselirken, ücretin işverene maliyeti de düşecektir. Dolayısıyla faktör fiyatlarındaki bu değişim nedeniyle kayıt dışı sektörde emek talebi artacaktır. Bu ise işgücünün kayıt dışına kaymasına yol açacaktır. Üretim teknikleri sermaye aleyhinde değişecektir. Bunun sonucunda ekonominin genel verimlilik düzeyi düşecek ve gerçekleşen üretim düzeyi potansiyel üretim düzeyinin altında kalacaktır.

DPT'nin 2001 Yılı kayıt Dışı Ekonomi Özel İhtisas Komisyonu Raporunda; kayıt dışı ekonominin arkasındaki gerçek, gelir üzerinden alınan vergi, sosyal güvenlik kuruluşlarına ödenmesi gereken prim ve sosyal amaçlı kesintilerin tahakkuk ettirilmeyerek ödenmediği olarak belirtilmektedir. Ayrıca raporda, kayıtlı ekonomiden uzaklaşma isteğinin artmasında vergi oranlarının çok yüksek oluşu ve vergilerin adil olarak toplanamamasının etkili olduğu belirtilmektedir. Bununla beraber vergi ve diğer kesintileri ödeyenlerin, vergi gelirlerinin yerinde harcanmadığına ilişkin görüşlerinin güçlenmesi sonucunda işçiler ve işverenler arasında özel anlaşmaların ortaya çıktığı da belirtilmektedir.¹⁸

Kayıt dışılık ve vergi birbirini belgeleyen ve güçlendiren süreçlerdir. Vergi sistemi mükellefi kayıt dışına iterken, kayıt dışı kesimin genişlemesi vergilerin ağırlaşmasına yol açmaktadır.

Ülkemizde vergilerin önemli bir bölümü beyan usulüne ve vergi idaresinin denetimine dayanmaktadır. Beyan usulü ise, önemli oranda bir kaçakçılık riski taşımaktadır. Vergi bilinci ve eğitiminin yetersiz kaldığı durumda daha fazla vergi konusunun beyan dışı bırakılması söz konusu olmaktadır.

Beyan dışı bırakılan vergilerin idari etkinliği ve bunun gerçek vergi rasyonuna olan olumsuz etkisinin giderilebilmesi, vergi idaresinin yapısal ve eğitim yönlerinden gelişimi ve vergi kaçakçılığına ağır cezai müeyyidelerin uygulanması ile mümkündür. Bunun için birinci olarak, vergi sisteminin revizyonunun yapılması gerekir. İkinci olarak denetim mekanizmasının tabanının genişletilmesi ve etkinliğinin artırılması gerekmektedir.

3.2.2. Gelir Kaybı

Bir açıklamaya göre (R. Hisarcıklıoğlu, İstihdam Kurultayı, 21.04.2005); kayıtlı işyeri verimliliği ile kayıt dışı işyeri verimliliği arasındaki farkın 10 katrilyon TL olduğu belirtilmektedir. Türkiye’de 10 milyon kayıtsız istihdam var. Kayıtlı istihdamın parasal değeri=10.000 dolar, 10 milyon x 10.000 = 100 milyar dolar gelir kaybı var. Ülkemizde ekonomik kalkınmanın sağlanmasının yolu, sermaye birikimine ve bunun getireceği verimlilik artışına dayanmalıdır.

3.2.3. Yatırımlara Etkisi

Kayıt dışı ekonomi, vergi kaybına yol açarak yatırımları da olumsuz yönde etkilemektedir. Bu etki para piyasası kanalıyla olmaktadır. Şöyle ki, kayıt dışında vergi kaçığına bağlı olarak piyasada para talebinin artacağı ileri sürülmektedir. İşlem güdüsü ile para talebinin artması ise faiz oranının yükselmesine ve sonucunda yatırımların azalmasına yol açmaktadır. Bu ise, milli gelirin azalmasına yol açar. Diğer taraftan, cari işlemlerin artması milli gelirin artmasına yol açabilir. Bu durumda kayıt dışının milli gelir üzerindeki net etkisi, bu iki farklı etkinin net sonucu ile oluşur.¹⁹

Ülkemizde kayıt dışılığın en yaygın olduğu sektörler; tarım, inşaat ve perakende ticarettir. Söz konusu sektörlerden tarımda toprağın az olması, diğerlerinde işyerlerinin önemli bir bölümünün küçük olması ve işgücü maliyetlerinin yüksek olması bu sektörlerde, kayıt dışı istihdamı artırmaktadır.

Yeterli sermaye birikiminin olmaması ve kredi olarak kullanılacak fonların pahalı olması küçük ölçekli üreticilerin üretim içinde önemli bir yere sahip olmalarına yol açmaktadır. Ayrıca, yüksek oranlı sigorta primleri ve sosyal amaçlı fon ödemeleri ile artan işgücü maliyetleri işverenlerin ek işçi istihdamını engellemektedir. Bu ise, yatırımlara ayrılabilir kaynakları sınırlamakta ve kaçak işçi istihdamını artırarak kayıt dışı sektörü büyütmektedir.

3.2.4. İç Ve Dış Açıklar Ve Kayıt Dışı Ekonomi

Türkiye’de özellikle 1980’li yılların ikinci yarısından itibaren kamu kesimi gelir gider dengesi ciddi şekilde bozulmuştur. Bu durum 1990’lı yıllarda da devam etmiştir.

Kamu gelirlerini artıracak sağlam esasların oluşturulmaması, ekonomide vergilendirilemeyen alanların akılcı ve etkin vergilendirilmemesi, yeni vergi yasalarının çıkartılmasında güçlüklerle karşılaşılması, mevcut vergilerin etkin bir şekilde tahsil edilmemesi kamu açıklarının giderek artış eğiliminde olması gelir cephesinde önemli unsurlardır.

Siyasilerin vergi alarak hizmet sunma yolunun oy getirmeyeceğini düşünmeleri ve borçlanma ile hizmet sunumunu iktidarın yolu olarak görmelerinden dolayı, bugün yüksek borç stoku ve bunu ortaya çıkardığı ekonomik istikrarsızlıklarla karşı karşıya bulunuyoruz.

Kamu açıklarının ekonomik istikrarsızlığın en önemli nedenlerinden biri olduğu düşünüldüğünde, bu açıkların kapatılmasında borçlanma yerine vergi potansiyelinden yararlanılarak vergi gelirlerinin artırılmasının gerekliliği açıktır.

Borçlanma yoluyla finansman kaynağı elde etme yoluna gitme uzun dönemde ülke ekonomisini bir çıkmaza sürüklemektedir. Ancak, vergi gelirlerini artıramayan devlet, özel sektörün tasarruf fazlasını borçlanarak kendisine transfer etme yoluna gitmiştir. Bu durum faiz oranlarını yükselterek borçlanmayı katlayarak artırmış ve ekonomiyi kaçınılmaz olarak borç tuzağına doğru sürüklemiştir. 1980’li yıllarda kamu açıklarının finansmanında iç borçlanma %30 dolaylarında iken, son yıllarda %80’lere ulaşmıştır. Bunda kısa vadeli yüksek faizle borçlanmanın yarattığı kısır döngünün rolü büyüktür.

Kamu kesimi finansman dengesinin kurulabilmesi için, bir yandan kamu harcamalarına ilişkin önlemler alınırken diğer yandan ucuz finansman kaynağı vergi gelirlerinin artırılması yoluna gidilmesi gerekir. Ancak bu vergi oranlarının yükseltilerek var olan vergi yükümlülerinin vergi yükünü artırarak değil, kayıt dışında bulunan ve gerçek gelirlerini beyan etmeyen kesimlerin kayıt altına alınması ile sağlanmalıdır.

Bütçe açıklarını kontrol altına alan ülkelerin uyguladıkları politikalar incelendiğinde bütçe gelirlerini artırmaya yönelik alınan önlemler arasında, öncelikle vergi sisteminin etkinliğini artırmak amacıyla yapılan düzenlemeler ve vergi kayıplarını önleyici etkin vergi denetiminin kurulması yer almaktadır. Vergilerin en önemli amacı olan mali dengeye ulaşma amacı ancak, vergi gelirlerinin kamu harcamalarına oranı ile ölçülmektedir.²⁰

Yapılan çalışmalarda, kayıt dışı ekonominin denetim altına alınması durumunda bu ekonomiden elde edilecek vergi gelirlerinin, mevcut tahakkuk eden vergi gelirlerinin %80'i düzeyinde olduğu ve bu tutarın da kamu açıklarının yaklaşık 3.3 katına yakın olduğu belirtilmektedir.²¹

Kayıt dışı ekonomide alınacak etkin önlemlerde başarılı olunabildiği halde kamu kesimi finansman açıkları bu kadar büyük, faiz ödemelerinin bu kadar yüksek olmayacağı açıktır.

3.3. Kayıt Dışı Çalışmanın Ekonominin Geneli Üzerine Etkileri

Kayıt dışı ekonomi vergi dışı olarak sürdürülmektedir. Bu sebeple, aynı alanda faaliyet gösteren kayıt dışı ve kayıtlı faaliyetler arasında bir gelir farkı olacaktır. Bu ise, kayıtlı faaliyetlerin kayıt dışına kaymasına neden olacaktır. Bu durum kayıtlı alanda verimlilik düşüşlerine yol açacaktır. Bu ise; genel ekonominin verimlilik düzeyinin optimaldan düşük olması ile sonuçlanacaktır.

Diğer taraftan, ekonomide bir kesim üzerinde vergi yükü varken öbür kesim kayıt dışılığını sürdürüyorsa bu yapı verimsizlik göstergesi olarak kabul edilmelidir. Bunu şu şekilde açıklayabiliriz; vergi veren sektör vergiye karşın kayıt dışı sektörün yanında varlığını sürdürebiliyorsa bu sektör kayıt dışı sektöre göre daha verimli demektir. Kayıtlı sektörden kayıt dışı sektöre kaynak aktarımı ise, kaynakların düşük verimli sektörde istihdamı demektir. Bu durum genel olarak verimsizliği ifade eder. Sonuç olarak, ekonominin verimlilik düzeyi düşer, fiili gelir artışı potansiyel gelir artırma olasılığının altında kalır.

D. Rodrik'e göre; Türk sanayinde ortalama verimliliğin düşük olmasının sebebi; geleneksel, çoğu kayıt dışı iş gören, ufak ölçekli firmalarda verimliliğin alt düzeyde olmasıdır.²²

Kayıt Dışı GSMH Oranı (KDGO): Kayıt dışı ekonominin kayıtlı ekonomiye oranla büyüklüğünü tespit etmek amacıyla bazı yöntemler geliştirilmiştir. Bunlar doğrudan yöntemler ve dolaylı yöntemlerdir.

Doğrudan Yöntemler: Doğrudan kayıt dışının büyüklüğünü araştırmak amacıyla yapılan anket vs. gibi çalışmaları kapsamaktadır. Seçilen bir alanda ve sınırlı bir örnekten hareketle yapılan bu çalışmalardan elde edilen sonuçlar birleştirilerek seçilen iş kolundaki veya farklı iş kollarındaki araştırmalarla birleştirilerek ülkenin bütünündeki kayıt dışılığın boyutu ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Başka amaçlar içinde yapılıyor olmalarına rağmen, vergi incelemeleri, hane halkı üretim, tüketim, gelir ve işgücü anketleri kayıt dışılığı tespit etmeye yardımcı olabilmektedir.

Dolaylı Yöntemler: Kayıt dışı ekonominin kayıtlı ekonomide bıraktığı düşünülen izlerden hareketle kayıt dışılığın boyutunu tahmin etmeye yönelik olarak yapılan çalışmalardır. Bu yöntemlere dolaylı denilmesinin sebebi, başka amaçlar için hazırlanan milli muhasebe hesapları, parasal büyüklükler, demografik göstergeler, vergi istatistikleri gibi verilerin ve bu verilerdeki gelişmelerin analiz edilmesi esasına dayalı olmalarındadır. Dolaylı yöntemler de kendi içinde dört'e ayrılmaktadır. Bunlar; parasal yöntemler, vergisel yöntemler, demografik yöntemler ve farklılık yöntemleridir. Parasal yöntemler de kendi içinde üç'e ayrılmaktadır. Bunlar parasal oran yaklaşımı, işlem hacmi yaklaşımı ve ekonometrik parasal tahmin yaklaşımıdır.

Ek-1'deki çizelgenin incelenmesinden de anlaşılacağı üzere, 1968–2001 döneminde kayıt dışı GSMH'nin kayıtlı GSMH'ye oranı ortalama %45 olmuştur. 1981–1990 döneminde ortalama %35.6 olan söz konusu oran, 1991-2001 döneminde artarak ortalama %64.4'e çıkmıştır. Kayıt dışı ekonomi, yıllar itibariyle artış eğilimi göstermektedir. 1994 krizi sonrasında 1995 yılında %84'e kadar ulaşmıştır. 2000 yılında %54'e düşmüştür. Ancak 2001 kriz yılında tekrar artarak kayıtlı GSMH'nin %66.2'sini oluşturmaktadır.

Kayıt dışılığın sürekli artışının geniş bir sosyo-ekonomik yorumu yapılabilir. İhracata dayalı sanayileşme politikası sonrasında, reel kesim verimlilik artışını, maliyetlerde düşmeye süreklilik kazandıramamıştır. Bu durum, reel kesimi, tasarruflarını kamuya olan yükümlülüklerinden kaçarak yapma eğilimine sokmuştur. Ekonomide mevcut kayıt dışı durum, ekonomide verimlilik artışını hedef alan ciddi iktisadi ve sosyal politikalar uygulanmadığı sürece varlığını daha yüksek boyutlarda devam ettirecektir.

Ayrıca, aynı çizelgeden (EK-1), kayıtsız GSMH'nın bunalım yılı sıkı para politikası sonrasında ivme kazandığı da görülmektedir. Buna göre, toplam vergiler dikkate alınarak, yapılan hesaplamaların, dolaylı ve dolaysız vergiler ayrımı ve bu türlerin de kendi içindeki ayrımı da dikkate alınmalıdır. Böylece, kayıt dışılığın hangi kesimde ve hangi vergi türlerinde yoğunlaştığı tespit edilebilir. Ve buna ilişkin yapılan hesaplamalar sonucunda, uygun mali önlemler alınarak, denetimler artırılmalıdır.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Kayıt dışılıkla mücadelede yapılması gereken ilk çalışma, kayıt dışılığı tetikleyen nedenlerin tespitinin yapılmasıdır. Sorunun kaynağı doğru tanımlandıktan sonra alınacak tedbirlerin pazar, kurumsal yapı, sosyo-ekonomik değişkenler ve kültürel yapıya uygun olması gerekmektedir. Burada kayıt dışılık ile mücadelede tek bir standart reçetenin bulunmadığı ve mücadelenin sorunu yapısı ve büyüklüğüne göre tasarlanması gerektiğidir. Kayıt dışılıkla mücadelede öncelikle, **ekonomide genel verimlilik düzeyinin artırılması** şartıyla dört boyutta politika üretilebilir.

1. Sistemin kısmen ya da bütün olarak değiştirilmesi düşünülebilir. Mevcut sistem kayıt dışılık yaratıyorsa sistemin ya da parçalarının değiştirilmesi gerekir. Örneğin; bürokrasi ya da ağır vergi ve sosyal güvenlik yükümlülükleri kayıt dışılığı tetikliyorsa, vergi indirimleri ve sosyal güvenlik sistemi yükümlülüklerinin hafifletilmesiyle kayıt dışılık azaltılabilir.
2. Vergi denetimlerinin genişletilmesi ve sıklaştırılması denetimlerin etkin hale getirilmesi gerekir.
3. Kayıt içine giriş kolaylaştırılmalıdır. Karışık mevzuat ve ağır işleyen hantal bir bürokratik yapı kayıt dışında bulunmayı zorunlu kılmaktadır. Bunun için, formalitelerin azaltılması, iş bulma ve açma müracaatlarının kolaylaştırılması, başvurularda danışmanlık hizmetlerinin sunulması gerekmektedir.
4. Toplumda davranış ve tutum değişikliğinin sağlanması için vergi gelirlerinin etkin kullanıldığını gösteren ve vergiler ile kaliteli kamu hizmeti alma ilişkisini vurgulayan ve toplumda vergi verme kültürünü tesis etmeye yönelik bilgilendirme, ikna etme ve uyarma kampanyaları düzenlenmelidir.

Ayrıca,

- Kayıt dışı ekonomik faaliyetleri izlemek ve kayıt altına almak için öncelikle siyasi iradenin bu yönde oluşması gerekmektedir. Sosyal güvenlik kuruluşlarının yeniden yapılandırılması ile birlikte tek hesap numarası ve genel sağlık sigortası gibi uygulamaların altyapısının hazırlanması gerekmektedir.
- Çocuk işçiliğinin önlenmesine yönelik düzenlemeler ile yabancı kaçak işçiliğın engellenmesine ilişkin çalışmaların gerçekleştirilmesi ve tarım sektörüne ilişkin iş kanununun hazırlanması da gerekmektedir.

Diğler taraftan,

- Emek piyasalarına esneklik kazandıran aktif politika uygulanması, meslek standartlarının oluşturulması, insan gücü planlaması yapılması, emek piyasasını daha nitelikli hale getirmeyi hedefleyen yaklaşımlar benimsenmelidir. Ayrıca, işletmelerin, istihdamı geliştirmeyi hedef alan verimlilikle bağlantılı bir ücret politikası izlenmelidir. Aktif politika önlemlerinin yanı sıra istihdam yaratan yatırımların da makro ekonomik politikalarla teşvik edilmesi ve kişi başına milli gelirin hızla artması için gerekli politikaların izlenmesi gerekmektedir.
- Sektörler arasındaki istihdam yaratma farkları, işgücü piyasası açısından büyümenin sektörel kompozisyonun önemini vurgulamaktadır. Daha çok istihdam yaratan sektörlerin büyümeyi de sürükleyen sektörler haline gelmesi ekonominin iş yaratma kapasitesini artıracaktır.
- KOBİ'ler her açıdan desteklenmeli ve teşvik edilmelidir. Bu teşvikler ihracat teşviklerinin geliştirilmesi, vergi muafiyetleri, hammadde temini, uygun yerleşim yeri temini, tesis ihtiyacının karşılanması, kredi kolaylıkları, teknik ve işletme danışmanlığı olabilir. Ayrıca, KOBİ'lere verilen mevcut desteklerin etkinliği artırılmalıdır.
- Ayrıca, sürdürülebilir büyüme için toplam verimlilik artırılmalıdır.

Dani Rodrik'e göre; Türkiye'de sanayiinin verimliliğini artırmak için de;

1. Piyasa ekonomisinin sağlıklı işleyişini sağlayan kurumları kuvvetlendirmek,
 2. Modern ve geleneksel işletmeler arasındaki uçurumu azaltmak,
 3. Sermaye ve teknolojiyi daha geniş bir tabana yaymak,
- gerekir.

Çünkü Rodrik'e göre; Türk sanayiinde ortalama verimliliğın düşük olmasının sebebi; geleneksel, çoğu kayıt dışı iş gören, ufak ölçekli firmalarda verimliliğın alt düzeyde

olmasıdır. Yine D. Rodrik'e göre; verimlilik artışı ancak "ikili yapıları azaltmakla sağlanabilir. Bu dualizm azaltılmadan Türkiye ekonomisindeki verimliliği önemli bir şekilde artırmak mümkün değildir. Ancak kayıt dışı firmaları vergi ve sosyal güvenlik sistemi kapsamına almak da bu işletmelere sadece sopa göstermekle olmaz. Kamu, gerek teknoloji, gerek pazarlama, gerek diğer alanlarda düşük verimli, ufak işletmelere yardımcı olmaya, yön göstermeye, ortak strateji üretmeye çalışmalıdır.²³

YARARLANILAN KAYNAKLAR

1. FLEMİNG, Matthew H.-J: ROMAN- G. FARRELL, "The Shadow Economy", Journal of International Affairs, 2000, Vol: 53, s. 387-409.
2. AYDEMİR, Şinasi, Türkiyede Kayıt Dışı Ekonomi, İstanbul Maliye Hesap Uzmanları Derneği Yayını, 1995.
3. DERDİYOK, Türkmen, "Türkiyenin Kayıt Dışı Ekonomisinin Tahmini", Türkiye İktisat Dergisi, Yayın:5, Mayıs-1995.
4. FEİGE, Edgar L.: "The Meaning and Measurement of the Underground Economy", The Underground Economies: Tax Evasion and Information Distortion; Edgar L. Feige (ed), Cambridge University Press, Cambridge, 1989.
5. TÜİK Hane Halkı İşgücü Anketi, 2004 Yılı Sonuçları, Haber Bülteni, Sayı:49, 30.03.2005
6. Hak-İş Konfederasyonu Türkiye Ekonomisine Genel Bakış, http://www.hakis.org.tr/faaliyet_raporu/tur_ekonomisi.htm.
7. ALPTÜRK, Ercan, Kayıt Dışı İstihdamın Finansal ve Vergisel Boyutu, www.ceterisparibus.net/turkiye/guncel.htm.
8. UYARI, Erken, Kayıt Dışı İstihdamın Faturası 9.5 Katrilyon <http://www.ekorehber.com/haber.php?haberno=9970>.
9. ÖZDEMİR, Şevki, "Çalışan Çocukların Profili", Sosyal Güvenlik Dünyası Dergisi, Sayı: 6.
10. LORDOĞLU, K.-Ş. ÖZAR, "Enformel Sektör ve Sosyal Güvenlik Sorunlar ve Perspektifler", Friedrich Ebert Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998.
11. ÇETİNALP, Hakan, Türkiye'de Kayıt Dışılığın Fayda Maliyet Analizi, www.ceterisparibus.net/turkiye/guncel.htm.11.
12. PROKHOROV, Artem, "The World Unobserved Economy: Definition, Measurement and Optimality Consideration", 2001.

13. ÖNDER, İzzettin, “Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergileme”, İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, No:23-24 (Ekim 2000-Mart 2001), İstanbul.
14. AYDEMİR, Ş., a.g.e.,s.95.
15. ÖNDER,İ.,a.g.m.
16. PEACOCK, Alan-SHAW, G. K., “Tax Evasion and Tax Revenue Loss”, Public Finance, Vol. 37, 1982/2, s.269-278.
17. Maliye Bakanlığı 2004 Yılı Ekonomik Raporu.
18. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005), “Kayıt Dışı Ekonomi Özel İhtisas Raporu”, DPT: 2603, ÖİK: 614, 2001.
19. ÖNDER,İ., a.g.m.
20. ÖNDER, İ.-Oktay GÜREL. Türkiye’de Kamu Maliyesi, Finansal Yapı ve Politikalar, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993.
21. KOBAN, Emine, Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi Sorunu ve Önlenmesinde Vergi Denetiminin Rolü, <http://iktisat.edu.tr/dergi/3/koban/koban2.html>.
22. RODRİK, D., www.hurriyetim.com.tr, 11.12.2002.
23. ILGIN, Yılmaz, Kayıt Dışı Ekonomiyi Tahmin Yöntemleri ve Türkiye’de Durum, www.ceterisparibus.net/turkiye/guncel.htm.

EK: 1 Basit Parasal Oran Yöntemiyle Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi

Yıllar	İmalat Sanayi İşgücü Verimliği	KDGSMH/GSMH	KDİ/Kİ(*)
1972	19,6	0,35	-
1973	20,7	0,34	-
1974	20,4	0,34	-
1975	22	0,31	-
1976	23,4	0,31	-
1977	22,8	0,35	-
1978	23,4	0,41	-
1979	21,7	0,39	-
1980	20,6	0,36	-
1981	22,4	0,32	-
1982	23,2	0,36	-
1983	24,1	0,31	-
1984	25,8	0,4	-
1985	26,3	0,38	-
1986	28,6	0,25	-
1987	30,6	0,27	-
1988	30	0,35	139
1989	29,9	0,45	142
1990	32,9	0,48	125
1991	32,3	50	105
1992	31,7	0,54	97
1993	37,7	0,57	90
1994	31,3	0,69	84
1995	35,5	0,84	97
1996	35,6	0,56	111
1997	37,2	0,76	107

1998	37,5	0,83	101
1999	34,4	0,59	109
2000	35,8	0,55	103
2001	33,4	0,66	112
2002	35,4	-	109
2003	39,2	-	107
2004	-	-	113

Kaynak:ILGIN, Kayıt Dışı Ekonomiyi Tahmin Yöntemleri ve Türkiye’de Durum; DPT, 2001.

DİE, Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları (15+Yaş), 2004

**Kayıt Dışı İstihdam bilgileri DİE tarafından 1988 yılından itibaren hesaplanmaya başlanmıştır.*